

Yayın Kritiđi:

History without Chronology (Kronolojisiz Tarih)

Stefan TANAKA

USA: Lever Press, 2019, 202 sayfa

İbrahim TURAN

İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, HAY Eğitim Fakültesi, E-posta: ibrahim.turan@istanbul.edu.tr

orcid.org/0000-0001-5823-2742

Article Info

Article Type	Book Review
Received	20.04.2020
Accepted	22.05.2020
DOI	10.17497/tuhed.723437
Corresponding Author	İbrahim TURAN
Cite	Turan, İ. (2020). [Yayın kritiği: History without Chronology (Kronolojisiz Tarih), S. Tanaka]. Turkish History Education Journal, 9(1), ss. 300-311. DOI: 10.17497/tuhed.723437

Öz: Tarihin ayrılmaz bir parçası olarak gördüğümüz kronoloji ne zaman, niçin ve nasıl tarih bilimine eklenmiştir? Bugün kullandığımız kronoloji hangi zaman teorisini esas alır ve bu teori hala geçerli midir? Zaman ve değişim kavramları ile bu derece içli dışlı olan bir disiplin nasıl olur da her iki kavramı da yanlış anlar? Doğal zamanı, yapay ve metrik bir kronolojiye, değişimi ise statükoya dönüştürür? Tüm bu soruların cevaplarını arayan bu çalışmada Tanaka kronolojinin eklenmesinden öncede de tarihin var olduğu, dolayısıyla sanılanın aksine kronoloji ile tarihin ayrılabilceği ve böyle bir ayrımın tarihi güçlendireceği tezini savunur. Yazar, tezini savunmak amacıyla bu kitapta modernite öncesi zaman anlayışını, kronolojinin tarihe eklenmesinin arkasında yatan nedenleri ve kronolojiden tamamen arındırılmış değil ama kronoloji vurgusu azaltılmış bir tarih yazımının yaratacağı fırsatları ortaya koymaya çalışır.

Anahtar Kelimeler: Tanaka, Tarih, Kronoloji, Mutlak Zaman, Göreli Zaman

Abstract: When, why and how did the chronology, which we see as an inseparable part of history, has been attached to the science of history? Which time theory is this chronology is based on and is this theory still valid? How can a discipline that is so introverted with the concepts of time and change, misunderstand both concepts? Converts natural time into an artificial and metric chronology, and change into a status quo? In this study, which searches for the answers to all these questions, Tanaka defends the thesis that there was history before the addition of chronology, therefore, contrary to the common belief, chronology and history can be separated and that such a distinction will strengthen history. In order to defend his thesis, the author tries to reveal the pre-modern understanding of time, the reasons behind the articulation of chronology to history, and the opportunities to create a historiography that has not been completely purified from chronology but with reduced chronology emphasis.

Keywords: Tanaka, History, Chronology, Absolute Time, Relative Time

Giriş

San Diego California Üniversitesi'nde tarih profesörü olan Stefan Tanaka, 1993 yılında yayınladığı *"Japonya'nın Doğululuğu: Geçmiş Tarih Haline Getirmek"* kitabından beri kendi deyimiyle geçmişle tarih arasındaki ilişkiye kafa yoran bir araştırmacıdır. Bu çalışmasının devamı sayılabilecek *"Modern Japonya'da Yeni Zamanlar"* (2004) kitabında Tanaka, geçmiş, tarih, zaman, mutlak zaman, kronolojik zaman kavramlarını ele alarak Japonya örneğinde bir toplumun modern zaman çerçevesinden yeniden yapılandırılmasını irdeler. Zaman, geçmiş ve tarih üzerine kazandığı deneyimi *"Dijital Çağda Geçmişler"* (2012) ve *"Dijital Çağda Geçmişleri Yeniden Kavrama"* (2015) makaleleri ile dijital tarihyazımına taşımıştır.

Tanaka, "Kronolojisiz Tarih" kitabında modern tarihin ayrılmaz bir parçası haline dönüşen kronoloji kavramını tartışmaya açar ve bir sonraki çalışması olacak kronolojisiz tarih yazımı denemesinin alt yapısını oluşturmaya çalışır. Tanaka'nın bu çalışmadaki tezi şöyle

özetlenebilir: “Kronolojinin¹ eklenmesinden öncede de tarih vardı, dolayısıyla sanılanın aksine kronoloji tarihten ayrılabilir ve böyle bir ayırım tarihi zayıflatmaz bilakis yeni ufuklar açarak onu güçlendirir.” Yazar, tezini savunmak amacıyla bu kitapta modernite öncesi zaman anlayışını, kronolojinin tarihe eklemlenmesinin arkasında yatan nedenleri ve kronolojiden tamamen arındırılmış değil ama kronoloji vurgusu azaltılmış bir tarih yazımının yaratacağı fırsatları ortaya koymaya çalışır.

Dört bölümden oluşan kitabın *Giriş* bölümünde yazar Norbert Elias ve Michel Serres gibi entelektüellerin modern zaman anlayışına getirdiği eleştirilere atıfta bulunarak yeni ve farklı bir zaman anlayışına duyulan ihtiyacı açıklamaya başlar. Tanaka, güncel (modern) zamanı, Newton’un teorilerine dayanan,² mutlak ve dışarıdan empoze edilen (doğal olmayan) bir zaman anlayışı olarak tanımlar. Serres (1995, akt. Tanaka, 2019) gibi ilerlemeci bir zamanın var olup olmadığını sorgular. O’na göre; tarihçiler ve tarihsel düşünce bugün hala bizi “ilerici ve mekanik bir arzuya yatkın kılan bir çerçevede faaliyet göstermektedir; bu çerçevede zaman hala mutlak ve doğal olarak kabul edilir” (s. 3).

Tanaka’ya göre Blumenberg’in (1985, akt. Tanaka, 2019) mistik modu (yani mevcut sistemimiz) doğrusal ve düzenlidir ve hayatı bu mekanik, doğrusal süreçlere göre homojenleştirir. Mumford’a (1934, akt. Tanaka, 2019) atıfla doğrusal, mutlak ve mekanik zaman anlayışına göre oluşturulan kronoloji ile birleştirildiğinde tarihin bizi yönlendiren ve kontrol eden bir sosyal teknoloji haline geldiğini savunur. Bu yapı, bizi öncekilerden daha iyi olduğumuza inandırarak, düzenli ve insancıl olmayan mekanik bir hayatı kabul etmeye zorlar. Yazar, Certeau’ya atıfla modern tarihin kronoloji yoluyla verileri sınıflandırdığını ve bunun aslında kutsal mezarlar oluşturduğunu ifade eder. Bahsi geçen bu “mezarlar” heterojen toplumlara ve yeni nesne biçimlerini düzene koymanın etkin bir yoludur. Zaman, mesafeyi, farkı ve ilişkileri belirlemek için nicel bir ölçü haline gelir. Her yer, nesne, olay ve belge, zaman ve mekân ızgarasında benzersiz bir nokta haline gelir. Zaman, olaylar arasında bir mesafe (boşluk), bağlantı yapmak için bir sıralama ve tekrarlama veya tekrarlamayı işaretleme işlevi görür.³ Doğrusal kronolojik zaman aynı zamanda yeni bir değer sistemi kurmuştur. Bu yeni değer sisteminde hareket durağanlıktan, doğrusallık tekrardan ve yeni eskiden daha iyidir (s.17).

Pek çok tarihçiye göre tarih, değişimi yani bireylerin ve toplumların nasıl olup da bugün bildiğimiz hale geldiklerini açıklamaya çalışır. Tanaka ise tarihin sanılanın aksine değişimi değil bazen övgü bazen eleştiri yoluyla statükoyu güçlendirdiğini savunur. “Tarihçilerin niyetine rağmen tarih disiplininin temeli muhafazakarlıktır” (s. 7). Yazar, modern tarihin aslında

¹ Rus matematikçi Fomenko’ya göre tarihe eklenmeden önce kronoloji 16. ve 17. yüzyıl Avrupa’sında matematiğin bir altı dalı olarak kabul ediliyordu (2003, xxi). Bu dönemde pek çok matematikçi gibi Newton da kronoloji çalışmış ve “Antik Krallıkların Kronolojisi” isimli bir kitap yazmıştır.

² Newton (1998) zamanı herhangi bir algılayıcıdan bağımsız olarak evrende var olan (evren yok olsa da zaman var olmaya devam edecektir), algılanamaz ancak matematik yardımıyla ölçülebilir varlık olarak tanımlamıştır.

³ Tanaka’nın bu görüşü Leibniz’den etkilenmiş görünmektedir. Leibniz, zamanın herhangi bir gerçek boyutu ifade etmediğini bunun yerine olayları sıralamamızı ve karşılaştırmamızı sağlayan entelektüel bir kavram olduğunu savunur (“Gottfried Leibniz: Metaphysics”, t.y.).

statükoyu korumak amacıyla kurulduğu iddiasını bir başka eserinde şu sözlerle ortaya koymaktadır; “Tarih ve zaman konuları üzerinde düşünürken şunu unutmayın tarih, ulus-devlet ve kapitalist ekonomi aynı dönemde ortaya çıkmışlardır” (Tanaka, 2004: 4).

Tanaka'nın tarihçilere getirdiği bir diğer eleştiri ise onların üyesi oldukları disipline hizmet ederken aynı zamanda zarar vermeleridir. İlhan Tekeli (2019) benzer bir eleştiriye “geçmişe dair her kurgunun daha sonra oluşturulacak kurguları etkilemesi” şeklinde ifade etmişti. Tanaka ise David Armitage'nin görüşlerine atıfta bulunarak tarihçilerin yayın yaparak (yazarak) tartışmaya son verdiklerini diğer bir ifadeyle prematüre bir geçmiş inşa ettiklerini savunmaktadır (s. 8). Bu görüşünü desteklemek için Thomas Kuhn'un “tarihte, araştırmanın bitmiş ürünü, onu üreten işin doğasını gizler” (1977: x, akt. Tanaka, 2019) sözünü alıntılar. Tanaka'ya göre modern tarihi oluştururken baz aldığımız “gerçekler” (facts) aslında kendi yaratılış alanlarından ve anlamlarından soyutlanmış belgelerin içeriğinden başka bir şey değildir. Bu sorunun çözümü için Droysen'in görüşlerine başvurur: “Yorum olmadan gerçekler aptaldır” (s. 20). Tanaka'nın söylemi, Foulcault'un fenomenoloji, bağlam ve anlama yaptığı vurguyu hatırlatır.

Bölüm-1: Zamanın bir tarihi var

Yazar bu bölümde zamanın tarihçesini “Modernite Öncesi Zamanlar, Mutlak, Gerçek ve Matematiksel Zaman, Saat Zamanı, Zaman ve Uzayın Sınıflandırılması, 20.yy Zamanları ve Klasik Zaman” başlıkları altında ele alır. Tanaka, zamanın tarihine eleştirel yaklaşımın kronolojik zamanın ortaya çıkışı ve gelişiminin doğal olmadığını idrak edilmesi için gerekli olduğunu savunur. Aksi bir durumun ampirizmin reddedilmesi anlamına geleceğini ve bunun da Runia'nın “tarihçiler düşünmüyor” sözünü (2014: xi) hatırlatacağını ifade eder. Modern dönem öncesi hâkim anlayışa göre zaman; soyut, doğal (mekanik değil!), aralıklı (kopuk), yerel, eğri ve düzensizdir. Le Goff'tan (2015, akt. Tanaka, 2019) yaptığı bir alıntı ile 15. yy. Avrupa'sında başlangıçları ve döngüleri farklı olan üç ayrı zaman anlayışının bir arada kullanıldığından bahseder: doğal zaman, profesyonel zaman (ticaret vs.) ve doğaüstü (dini) zaman. Bugün hâkim olan mutlak ve evrensel zaman anlayışı Avrupa'da formüle edilmiştir ve yavaş bir şekilde dünyaya yayılmıştır. 17. yüzyıla gelindiğinde Newton ve Bacon'un öncülüğünde mutlak zamanı kullanan profesyonel zaman diğer zaman anlayışlarına galip gelerek toplumsal süreçlerin tamamını kontrol etmek için kullanılan bir araç haline dönüşmüştür.

Tanaka, 21. yüzyılda tarih disiplinin iki temel sorun ile karşı karşıya kaldığını iddia eder. Bunlardan ilki, bilgi artış hızı ile tarihçilerin bu durumu algılama düzeyinin ters orantılı olarak gelişmesidir. Yazar burada Bastian'ın (2012, akt. Tanaka, 2019) görüşlerine atıfta uzun yıllar boyunca durağan ve değişmez kabul edilen doğanın aslında modern toplumlardan dahi daha hızlı değiştiğini belirterek, tarih disiplini bu değişim hızına ayak uyduramamakla eleştirir (s. 22). İkinci sorun ise; dünyamıza bugünkü düzeni kazandıran tarihin artık mistik hale gelişidir. Yirminci yüzyılın başından itibaren mutlak zaman anlayışına dayanan bilim, Einstein'ın özel göreliliği, termodinamiğin kanunları (özellikle ikincisi), kronobiyoji ve kuantum teorisi gibi bulgular karşısında gücünü kaybediyor. Mutlak zaman şimdi “klasik zaman” olarak adlandırılmaktadır, modern bilime daha uygun zaman kavramları (anlayışları) ortaya çıkıyor. Bilimsel zaman ile kronolojik zaman ayrılmaya başladı. Bilim mutlak zaman anlayışını bırakıyor

oysa ulus-devlet sistemleri, sosyal ve insani bilimler tamamen mutlak zaman anlayışı üzerine inşa edilmiştir (s. 23). Ona göre çözüm, zaman içinde tarihi tanımlamak yerine tarihe çoklu zamanları geri getirmektir.

Bölüm-2: Tarihin bir Tarihi var

Tanaka'ya göre günümüzde tarihe verilen önem ve ilginin azalması karşısında tarihçiler genel olarak dış etkenleri bahane etmekte ve bu etkenler arasında özellikle insancıl anlayışın bilim ve teknoloji lehine reddedilmesini gerekçe göstermektedirler. Yazar ise sorunun kaynağını dışarıda değil içeride aramamızı önerir: “süreçlerimizi o kadar doğallaştırdık ki, tarihin kendisinin sorunun bir parçası olduğunu göz ardı ettik. Yirminci yüzyılda gelişen tarihin artık toplumlarımızdaki kavramsal, pratik veya bilimsel değişikliklerle eşleşmediğini öneren Ermarth'a (1992, akt. Tanaka, 2019) katılıyorum” (s. 52). O'na göre günümüzde tarihçilik sürecinin “örtülü” iki sorunu; mutlak zaman ve tarih arasındaki birleşme (kronolojik zamanın kabulü) ve arşiv belgesi temelli çalışma metodudur.

Tanaka zikrettiği iki örtülü sorunun sorumluları olarak Newton ve Ranke'yi işaret eder. Newton'un bu sorundaki sorumluluğu doğal zamanın yerine “hatalı” bir mutlak zaman anlayışını dünyaya hâkim kılmak ve kronoloji ile tarihi birleştirme çalışmalarına ön ayak olmaktır. Tanaka'ya göre Newton, üzerinde kırk yıl çalıştığı “Antik Krallıkların Kronolojisi” adlı eserinde olayları doğru olarak tarihlendiremese de⁴ (Wilcox 1987: 208-14, akt. Tanaka, 2019) tarihi kronolojiye yaklaştırmayı başarmıştır (s. 57). Newton'un başlattığı sürecin tamamlanması yani kronoloji ve tarihin bugün uyguladığımız şekilde birleşmesi yavaş ilerlemiş ve neredeyse bir yüzyıl sürmüştür (Wilcox 1987: 187-220, akt. Tanaka, 2019).

Ranke ve takipçilerinin sorumluluğu ise tarihi; tarih felsefesinden ayırmak ve Newtoncu mutlak zamanı, doğrusal tarihsel zaman haline getirmektir. “Tarih felsefesi” kavramını ilk kullanan kişi olan Voltaire (Collingwood, 1994, akt. Tanaka, 2019) ve sonrasında Hegel tarihin kronolojiden ayrılma olasılığını tartışmışlardır (s. 63). Ancak Ranke “Tarih ve Felsefe İlişkileri Üzerine” adlı makalesinde, arşiv araştırmasının doğruluğunu kanıtlamak için (somut) tarihi, soyuttan (felsefe) ayırır (Ranke 1973: 29-46, akt. Tanaka, 2019). Bunu yaparak felsefeden mutlak zamanı çıkarır ve tarihin kronolojik zamanda işlediği fikrini yayar. Modern tarihin fikirlere, teoriye ve felsefeye karşı alerjisinin temeli belki de budur.⁵ Böylece tarih, zaman gibi doğrulama, ölçme ve karşılaştırma için bir araç haline getirilir. Bu durum hem tarihi doğasından (tarih felsefesinden) uzaklaştırdı hem de sıkıcı bir hale getirdi. Althusser ve Balibar (1970, akt. Tanaka, 2019) mutlak zamanın tarihsel hayal gücüne nasıl hâkim olduğunu ve sınırlandırdığını anlatır. Charles Hedrick'e (2006, akt. Tanaka, 2019) göre “Kapsayıcı bir kronolojik sistemin geliştirilmesi ile. . . tarih birbirini takip eden lanet olası olaylar silsilesi haline geldi” (s. 64).

⁴ Tersten bir okumayla Newton'un bu başarısızlığı kronolojinin güvenilmezliği olarak değerlendirilebilir. Nitekim, Fomenko tarihlendirme teknikleri ve hesaplamalarındaki hataları tartıştığı “Tarih, Kurgu mu Yoksa Bilim mi?” (2003) adlı eserinde İlk ve Orta Çağa ait kronoloji hatalarına dair pek çok örnek sunar.

⁵ Noiriel “Foucault ve Tarih: Hayal Kırıklığından Alınan Dersler” (1994) başlıklı eserinde tarihçilerin Foucault ve onun çalışmalarına karşı tavrını benzer bir şekilde eleştirir.

Tanaka, tarih disiplininde kronoloji gibi belgenin de bu derece merkeze alınmasını eleştirir. Ona göre tarihsel kanıtın temel birimi olarak belgeye odaklanmak, hem bir belgedeki çoklu olasılıkları daraltmak hem de kaydedilen olayları geçmişin yalnızca belirli bölümleriyle sınırlamak için kullanılan bir kontrol biçimi ya da Certeau'nun ifadesiyle "yazı mezarları" oluşturmaktır. Yani tarihlendirme (barındırdığı anlam ve değerleriyle) insanlarla birlikte yaşayan bir geçmişin, ampirik olarak doğrulanmış gerçeklerden oluşan ölü bir geçmişe dönüşmesini sağlamıştır (s. 70). Wolfgang Ernst, belgenin bu şekilde gerçeğe dönüşümünü anlam üretme sürecinin tersi (desemiosis) olarak adlandırmaktadır (2002, akt. Tanaka, 2019). Belgeye dayalı, kronolojik ve bilim iddiasındaki bir tarih anlayışının ortaya çıkışı Newton yasalarının ve mantığının yaygınlaşıp genel kabul gördüğü, zamanın mutlak olarak algılandığı 19. yüzyılda meydana gelmiştir.

Tanaka'ya göre belge temelli tarih, geçmişi pasifize eder. Bu sistemde insan duyarlılıkları ve duygularını ortaya çıkarma ve aktarma görevi edebiyat ve sinema gibi sanat dallarına bırakılır. O, tarihin edebiyat başta olmak üzere diğer sanat alanlarıyla kendini soyutlamasını da eleştirir. Ona göre, çevre, kalıtsal yapılar, bilgi, inanç ve deneyimler bilginin kabulü, yorumu ve anlamını etkiler. Tanaka bu durumu "konumlanmışlık" (situatedness) kavramı ile açıklar. Konumlanmışlık gözlemciyi olayın parçalarından biri haline getirir (s. 102). Bu durumda tarafsızlığı yakalamak mümkün değildir. Birçok tarihçi içten içe nesnellığe ulaşmanın zor olduğunu kabul etmekle birlikte metodolojilerinin sorgulanmasından hoşlanmamaktadır. Böyle bir durumda öznellik ve görelilik korkusu ortaya çıkar. Ancak Bertalanffy'nin ifadesiyle günümüzde "klasik fiziğin mutlakçı kavrayışı bilimsel bir görelilik ile yer değiştiriyor" (1968: 227, akt. Tanaka, 2019). Bu biliniyorken göreliliğe tarafsızlık ile karşı çıkılmaz veya görelilik tartışılmaz çünkü bu bir normdur. Einstein ve kuantum fiziğinin tarif ettiği görelilik, kronolojik tarihin monolojik çerçevesi ve perspektifi ile çelişmektedir. Görelilik, konumlanmışlığı ve heterojenliği kabul eder (s. 103).

Bölüm-3: Heterojen Geçmişler

Tanaka'ya göre geçmiş, Newton ya da Hegel'in öngördüğü şekilde zaman birliği olan, tekdüze ve homojen bir yapı değildir, aslında çoklu ve heterojendir (Jordheim, 2014: 505). Zamanın nesnelere bağımsız bir şekilde varlığı (Leibnitz'den akt., Harvey 1996: 250-264) ve tekliliği tartışma konusudur (s. 87). Yazar burada, altı tür zamanın varlığını⁶ savunan Fraser'in (1987, akt. Tanaka, 2019) *biotemporality*, *nootemporality* ve *sociotemporality* kavramlarını irdeler. Newton öncesi ve kuantum mekaniğinden sonraki zaman kavramları aynı değildir, ancak önemli bir prensibi paylaşırlar, bu da zamanın "gözlemcilere ve ölçümlerine bağımlı" (Adam, 1990: 55-56, akt. Tanaka, 2019) oluşudur (s. 94).

⁶ Stephen Hawking ise en az üç farklı zaman okundan bahseder: termodinamik zaman oku (entropinin arttığı zaman yönü), kozmolojik zaman oku (evrenin genişlediği yöne ilerler) ve psikolojik zaman oku (zamanın geçtiğini hissettiğimiz yön) (2012: 181).

Tanaka'ya göre kronolojisiz tarih, zaman ve düzenin tamamen inkâr edilmesi değildir. Geçmişin günümüzden ayrı değildir, şimdinin bir parçası olarak tekrarlanır;⁷ olanlar geçmiş olduğu için değil, yaşamın tekrar eden bir parçası olduğu için anlamlıdır. O'na göre kronolojiden arındırılmış bir tarih, saf geçmiş bilgisi olmaktan çıkıp, ilişkileri, süreçleri ve deneyimleri anlamının bir yolu olarak insan faaliyetini sorgulayan bir disiplin haline gelir. Ranke'nin yaptığı tersini yapıp zamanı, insan aktivitelerinin dahili bir parçası olarak anladığımızda işte o zaman Ranke'nin "geçmiş olduğu gibi yansıtma" amacını gerçekleştirmiş olacağız (s. 102).

Tanaka bu bölümde Batı medeniyetinin varlığıyla gurur duyduğu iki hasletine eleştiri getirir. Bunlardan birincisi problem çözme yeteneğidir. Heinz von Foerster'in "Günümüzün temel sorunlarının toplumsal işleyişle ilgili olduğu inancı hayli yaygın. Öte yandan, Batı kültürümüzde gelişen problem çözme kavramsal cihazı, bırakın problem çözmeyi, toplumsal sorunları algılamada dahi ters etkiye sahip" (1979: 283–84, akt. Tanaka, 2019)" sözüne atıfta bulunup tarihçiler ve hümanistlerin bu durumu görmezden geldiğini ve tüm kendini beğenmişlikleri⁸ ile Foerster'in gözlemine bilimin sınırlılığı olarak okuduklarını öne sürmektedir. Tanaka'ya göre sorun hem bilimin sınırlılığıdır hem de daha fazlası. Burada yine Foerster'e (1979: 283-84, akt. Tanaka, 2019) atıfla bilimin sınırlılığının bilimin oluşturduğu "bilişsel kör noktalar"dan kaynaklandığını bu kör noktaların temel nedeninin de "nedensellik, tündengelim ve tarafsızlık olduğunu" öne sürmektedir (s. 112). O'na göre tarihçiler son iki yüz yılda geliştirdikleri metodolojiye fazlasıyla güvenmekte, mevcut sisteme uymayan yeni metot ve fikirleri adapte etme konusunda isteksiz davranmaktadırlar. Bu durum (absürt bir şekilde!) tarihte, tarihsel düşünmenin daha fazla merkezi rol alması gerektiğinin bir göstergesidir (s. 18).

Yazarın ikinci eleştirisi üretim, özellikle yazma üzerinedir. Daha önce tarihçilerin yazarak tartışmaya son verdiklerini ve böylece aslında kendi alanlarına ihanet ettiklerini ifade eden Tanaka bu bölümde soruna bir çözüm önerir: "Tarihsel düşünme, veri ve anlatıları bulma, filtreleme, yorumlama ve özetleme becerisini gerektirir. Bu beceriler dijital çağımızda hiç olmadığı kadar önemlidir. Ama ben özümsemek ve bilmek için daha az okuma daha fazla sahiplenme (kendine mal etme), iletişim ve anlamayı savunuyorum" (s. 113). Tanaka'nın bu görüşü de Foucault'un, "düşünenler" ile "arşivlere gidenler" arasında yaptığı ayırmadan etkilenmiş görünmektedir (Noiriel, 1994, 548).

Bölüm-4: Değişim ve Tarih

Yazar bu bölümde tarihin değişimi inceleyen bir bilim dalı olarak tanımlanmasından yola çıkarak değişim kavramı üzerinde durur. Rüsen'e (1995: 120, akt. Tanaka, 2019) atıfta bulunarak modern tarih disiplininin kendisini "değişim çalışması" olarak gördüğünü ancak

⁷ Bilginin alıcılara (örneğin ses bilgisinin kulağa) gelmesi, buradan beyne aktarılması, beyinde işlenmesi hızlı olmakla beraber belli bir süre alır. Bu nedenle bizim şimdi diye tanımladığımız her an aslında veya aynı zamanda yakın bir geçmiştir. Bunu daha ileriye taşıyan blok evren teorisine göre geçmiş, şimdi ve gelecek aynı anda vardır.

⁸ Tarihçilerin felsefe başta olmak üzere diğer alanlara ve bu alanlardan gelenlerin yaptığı tarih çalışmalarına (popüler tarih gibi) karşı tavrı yer yer eleştiri konusu olmaktadır. Örneğin Revel (1986) tarihçileri Foucault'un tarih çalışmalarını hafife almakla eleştirmiştir (akt. Noiriel, 1994, 549).

bunu yapmadığı veya doğru yapmadığı yönündeki eleştirisini yineler (s. 116). Tanaka'ya göre değişim (eylem olarak) sabittir; anlamlı olup olmadığı perspektif, çevre ve bağlama bağlıdır. Kronolojik tarih bu değişimi anlamak için yeterli değildir bunun için "insanların birbirleriyle ve çevreleriyle karmaşık etkileşimleri" incelenmelidir (s. 120).

Entropi, hareketlilik, süre, zamansallık, kalıcılık, seyahat, değişim, evrim, adaptasyon kavramlarını tartıştığı bu bölümde Tanaka modern tarihçilik için bir başka eleştiride daha bulunur: sanal gerçeklik. Ona göre "gerçek" (real) ya da "gerçekten gerçek" (truly real) ile karşılaştığımızda şüpheli olmak zorundayız. Geçmişe aslına en yakın şekilde yeniden inşa etme iddiasında olan modern tarih, 19. yy.'da ilk kurulduğunda selefinin karşısına bir "sanal gerçeklik"⁹ koymaktan öteye geçememiştir (s. 119).

Tanaka'ya göre Nowotny'nin "zaman kategorilerinin tekrar tekrar değiştirilmesi gerektiği" iddiası tarihsel anlatılar için de faydalı olacaktır. Bunu yapmak tarihsel olabilecekleri genişletme fırsatı sağlayacaktır. Tanaka, geçmişin ölü olmadığını savunur. Perspektifler ve duyarlılıklar kişiden kişiye ve nesilden nesile değişir; bu nedenle konumlanmışlık göz ardı edilmeden geçmiş tekrar tekrar canlandırılmalıdır (s. 120). Burada tarihçilere Sir Arthur Eddington'un uyarısını hatırlatır: "Teorinizin termodinamiğin ikinci yasasına aykırı olduğu tespit edilirse. . . büyük bir aşağılanma ile çökmekten başka bir seçeneği yoktur". Bu durum her disiplin için geçerlidir. Organizma durağan değildir, asla dinlenmez ve aktif bakım olmadan bozulmaya meyillidir. Sabit bir durumu korumak için bile bakım gereklidir ve her bakımda ister istemez bir değişim meydana gelir" (s. 122).

Çalkalanmış, Buruşmuş,¹⁰ Parçalanmış Zamanlar

Yazar bu bölümde zaman ve zaman anlayışımıza dair eleştirilerini üç başlık altında toparlayarak genişletir. Burada zamanın çokluğu, katmanlılığı, buruşukluğu, parçalanmışlığı ve doğrusal olmayan ilerleyişi konularını ele alır. Zaman hakkındaki iddialarını delillendirmek için şu referansları kullanır:

- Zaman süreyi gizler (Bergson, 2018, akt. Tanaka, 2019),
- "Yapılan işler bir seri değil bir gruptu" (Carlyle, 2002: 7, akt. Tanaka, 2019),
- "Her şey güzel bir düz çizgide olacak mıydı, sonraki her insan ve sonraki her nesil, tek başına erdem ve mutluluğun en yüksek üssünü sağlayabildiği güzel bir ilerleme idealine göre mükemmelleştirilsin" (Herder, 2004: 70–71, akt. Tanaka, 2019)¹¹,
- "Zaman her zaman bir çizgiye veya plana göre akmaz daha ziyade, olağanüstü karmaşık, durma noktaları, kırılmaları, derin kuyuları olan rastgele görünen bir bozukluk sergiler"(Serres 1995: 57, akt. Tanaka, 2019),

⁹ Tanaka'nın bu tanımlaması Hayden White'in (1973) tarihi "bir tür kurgu yapım işlemi" olarak değerlendirmesini çağrıştırmaktadır.

¹⁰ Serres zamanı buruşuk bir medile benzetir. Tarihçiler bu mendili düzeltip zamandaki bir noktanın konumunu daha net ortaya koymaya çalışırlar. Bu durum üç boyutlu dünyanın iki boyutlu harita haline getirilmesinde kullanılan projeksiyonlarda görülen uzaysal konumlandırmaya dair hatanın bir benzerinin zamansal konumlandırmada ortaya çıkmasıdır.

¹¹ Tanaka (2019) doğrusal ilerlemeciliği 19. yüzyılın narkotiği olarak görür ve akımın köklerinin Aydınlanmaya dayandığını ifade eder,

- Marx çoklu ve katmanlı zamansallığı savunur ancak bu zaman içerisinde doğrusal bir Marksizme indirgenmiştir (Harootunian, 2015, akt. Tanaka, 2019).

Bu referanslarla çoklu ve katmanlı zamansallığı savunan Tanaka, bu durumun kabulü ve kullanımının, birden fazla, çağdaş zaman potansiyelinin ortaya çıkarılmasını sağlayacağını iddia eder. Tanaka'ya göre çoklu geçmişi ortaya koymaya çalışan kronolojisiz bir tarih, sanılanın aksine daha fazla belirsizlik getirmez. Asıl, bu çıkarımda bulunmamıza neden olan tarihsel düşünme becerisinden ne anladığımızı gözden geçirmemiz gerekir, çünkü bugüne kadar savunduğumuz basit (zamansal) konum, doğrusal nedensellik ve indirgenmiş (azaltılmış) arşiv, hatalı bir kesinliği (ki bunu yukarıda sanal gerçeklik olarak adlandırmıştı) üretir ve korur (s. 127).

Tanaka Neyi Önermektedir?

Tanaka, tarihin güncel sorunlarının kaynağı olarak gördüğü kronolojik tarihyazımının alternatifi olacak kronolojisiz tarihin tarifini yapmış ancak bunun bir örneğini bir sonraki çalışmasında sunacağı sözünü vermekle yetinmiştir. İlk olarak Tanaka'nın önerdiği kronolojisiz tarih kavramını, kafeinsiz kahve gibi okumak gerektiğini hatırlatalım. Tanaka mevcut tarihyazımını tamamen rafa kaldıran yeni bir anlatı arayışında değildir. İlke olarak heterojenlikten yana olduğundan mevcut sistemi tamamen ortadan kaldırmanın homojenleştirici bir azalmaya yol açabileceğini düşünmektedir (s. 145). Bu nedenle kronolojinin merkezi rolünün azaltıldığı ve bunun da metrik olmayan doğal bir kronolojiye dönüştürüldüğü bir anlatı önerir.

Bu yapıldığında onun ifadesiyle “tarih heterojen zamanlarda tekrarlama, katmanlı zaman ölçekleri, dairesel nedensellik ve doğrusal olmayan süreçleri kapsayan bir bilim” haline gelir. Bu çoklu, heterojen zamanlar bazen bir arada bazen bağımsız hareket ederler, farklı noktalarda etkileşime girer, çakışır, birleşir veya çarpışırlar. Çoklu zamanların bir arada varoluşunun anlaşılması zamanın geçmiş, şimdi, gelecek gibi basit (ve mistik) kavramının ötesinde, Bergson'un ifadesiyle “gerçekten gerçek” bir zaman anlayışı geliştirmemizi sağlayacaktır (s. 146). Kronolojik zamandan arındırılmış bir dünya teorik fizikçi Carlo Rovelli'nin ifadesiyle “Newton'dan önce algıladığımız gibi” (2018: 117, akt. Tanaka, 2019) görünecektir (s. 156).

“Bugün uyguladığımız tarih, genişletilmiş bilgi dünyasını düzene koymak ve kontrol etmek amacıyla başlatılan çalışmaların bir ürünüdür; bu sistem farklılıkları öngörülebilir bir sistemde birleştiren taksonomiler ve hiyerarşilerle ilgilidir. Bu sistemi yaratma sürecinde insanların çevrelerini bilme ve anlama biçimleri tersine çevrildi. Kronoloji, bu düzen ve kontrol yapısında önemli bir metrik olmuştur (s. 148)... Kronolojiyi merkezin dışına itmeye yönelik bu argümanın tarihin uzun zamandır göz ardı ettiği geçmişin ve bugünün zengin çeşitliliğini araştırmak için insanları provoke etmesini umuyorum (s. 150)... Tarih, şu anda kendi kendine izin verdiğinden çok daha önemli olabilir (s. 151)”

Sonuç

Tanaka'nın bu çalışması, modern tarihçilik ve Ranke ekolünün bir eleştirisi olarak okunmalıdır. Modern tarih düşüncesinin tamamı Eisenstein'in ifadesiyle "belgelerin çoğaltılması, bilginin aktarılması, depolanması ve alınmasıyla temel olarak şekillendirilmiştir" (1966: 40, akt. Tanaka, 2019). Oysa tarih bundan çok daha fazlasıdır. Tarihin bu potansiyeli yakalayabilmesi için değişmesi ve zamana ayak uydurması gerekir.

Zaman ve değişim kavramları ile bu derece içli dışlı olan bir disiplin nasıl olur da her iki kavramı da yanlış anlar? Doğal zamanı, yapay ve metrik bir kronolojiye, değişimi ise statükoya dönüştürür? Tanaka'nın ifadesiyle "değişimle ilgilendiğini iddia eden bu disiplin dünya ile birlikte değişemedi" (s. 127). Sadece 20. yüzyıl içerisinde birkaç kriz atlatan tarih disiplini (Chartie, 2011, akt. Tanaka, 2019; Breisach, 2003, akt. Tanaka, 2019) şu anda bilgi çağından kaynaklanan yeni bir krizle karşı karşıyadır. Bilgi çağı, bilginin üretim, dağıtım ve saklama (arşiv) usullerini kökten değiştirdi. Belge, para, güç, mücadele vd. dijitalleşti. Hatta üç boyutlu yazıcılar sayesinde üretim dahi dijitalleşti. Kuantum fiziği mantığın temel ilkelerini sarstı. Tarihçilik bu yeni çevre, kaynak ve anlayışa, kapsam ve metodoloji açısından değişerek uyum sağlamak durumundadır.

Tanaka tarihin zaman (kronoloji) ile ilişkisini yeniden gözden geçirmeyi önerirken dilini çok dikkatli kullanır. Değişim talebinde bulunurken "yeni" kelimesini kullanmaktan dahi imtina ederek öncekinden tamamen farklı ve yeni bir anlatı önermez. Edgerton'un "yenilik çağrısı, paradoksal olarak, değişim istenmediğinde değişimin önlenmesinin yaygın bir yoludur" (2007: 210, akt. Tanaka, 2019) sözünü hatırlatarak aracı amaç haline getirmez (s. 134).

Tanaka bu değişim talebinin altyapısını oluştururken ve mevcut sisteme bir alternatif önerirken disiplinler arası bir yaklaşımı benimser. Felsefeden dil bilime, sinir bilimden fiziğe kadar çok farklı alanlardan çalışmaları referans olarak kullanır. Foucault gibi tarihçilere sosyal bilimci olmayı ve aynı zamanda diğer disiplinlerle birlikte çalışmayı tavsiye eder. Buna dayanak olarak da Scott Page'in (2008, akt. Tanaka, 2019) farklı bireylerden oluşan gruplarının, benzer düşünen uzmanlardan oluşan bir gruptan daha iyi problem çözebildiklerini gösteren araştırmalarını (s. 134) referans olarak kullanır.

Tanaka kronolojik tarihyazımına gerçek bir örnek sunmasa da bazı alternatifler önermektedir: sözlü tarih, hikâyeye gibi. Özellikle hikâyenin hatırlama (hafıza), çoklu geçmişler oluşturma ve çoklu bakış açısı kazandırmadaki etkisi üzerinde durur. Patrick Anderson'ın "Hastalık Otobiyografisi"nde (2017, akt. Tanaka, 2019) bir hastalığın ve tedavisinin perspektifini hastadan, sağlık uzmanından veya tıp biliminden uzaklaştırıp mikrop ve bağışıklık sistemine kaydırıldığı gibi tarihte de benzer hikayeler oluşturmak suretiyle olayların daha farklı ve daha geniş perspektiflerden ele alınmasını önerir (s. 132). Gerçekten de tarihte bazı olayları diğer canlılar veya varlıkların gözüyle ele almalı ve öğretmeyi denemeliyiz. Tarihin ulus-devlet bakış açısıyla (bir ulusu merkeze alarak) öğretilmesi insanların dünyanın hâkimi (en azından geçici olarak -halife) olduğu kendi ulusunun diğerlerinden üstün olduğu inancını yaygınlaştırıyor ve pekiştiriyor. Empati veya çoklu bakış açısına yönelik az sayıdaki etkinlik veya

öteki anlatısına getirilen sınırlamalar tarihyazımı ve eğitimindeki bu sorunu çözmede yetersiz kalıyor.

Okuyucuya sunduğu tüm bu kışkırtıcı fikirler ve genel kabulün dışında bakış açısının yanı sıra kitabın olumsuz tarafları da yok değil. İlk olarak yazarın kopuk kopuk bir yazım tarzına sahip olmasının konuların takip edilmesini güçleştirdiğini belirtmek gerekir. Yazar devrik cümleleri ve kavramlarla oynamayı seviyor, bu durum kitabın dilini ağırlaştırıyor. Hassas ve anlaşılması gayet güç konuları multidisipliner yaklaşım ile ele alıp açıklamaya çalıştığı için cümlelerinde çok fazla gönderme ve alıntı yapmakta ve bu durum maalesef metindeki kopukluğu arttırmakta ve kitabın okunmasını zorlaştırmaktadır. Yazar kronolojiye karşı olduğu için genel okuyucuya daha kolay takip imkânı sağlayacağı halde kavramları kronolojik sıra ile ele alıp açıklamamıştır. Örneğin zamanın tarihini geçmişten günümüze doğru ele almamış, önce güncel durumu, sonra modernite öncesi zaman algısını irdelemiştir.

Ele aldığı onlarca kavram ve olgu arasında yeterince açıklama yapmayıp muğlak bıraktığı konular da vardır. Modern zaman algısı için getirdiği eleştirilere (örneğin doğal olmama) veya modernite öncesi zaman için tanımladığı özelliklere (soyut, mekanik değil, aralıklı, kopuk, yerel, eğri ve düzensiz vb.) daha detaylı açıklamalar getirmelidir. Yine zaman konusunda zamanın tek başına var olup olmadığı tartışmasının varlığına bir cümlede değinilip geçilmiş bu tartışmanın detaylarına girilmemiştir. Modernite öncesi zaman algısına dair çok fazla örnek verilmemiştir. Zamanın tarihi bölümü farklı toplumlardan örnekler ile zenginleştirilmelidir.

Kitabın tabi ki en önemli eksiği kronolojisiz bir tarihin nasıl yazılabileceğine dair örnekler yer verilmemesidir. Kitap, zaman ve kronolojiye dair algılarımızdaki hataları, kronoloji ile tarihin birleşiminden doğan sakıncaları, tarih disiplinindeki değişim ihtiyacını ortaya koymuş ve kronolojisiz tarih yazımının alandaki birçok sorunu gidereceğini öngörmüştür. Bu varsayımların gerçeği ne derece yansıttığı ancak, örnek bir kronolojisiz tarih metninin geliştirilip bunun insanlara sunulması ile görülebilecektir. Bu iddiaları test etmek için yazarın söz verdiği kronolojisiz tarihyazımı örneğini beklemek durumundayız.

Kaynakça

- Breisach, E. (2003). *On the future of history. The postmodernist challenge and its aftermath*. Chicago: Th University of Chicago.
- Chartier, R. (2011). History, time, and space. *Republics of Letters: A Journal for the Study of Knowledge, Politics, and the Arts*, 2(2), 1-13. Erişim: <http://rofl.stanford.edu/node/100>
- Fomenko, A. T. (2003). *History: Fiction or science?* New York: Delamere Publishing.
- Gottfried Leibniz: Metaphysics. (t.y.). *Internet Encyclopedia of Philosophy*. Erişim: <https://www.iep.utm.edu/leib-met/>
- Hawking, S. (2012). *Zamanın kısa tarihi*. İstanbul: Alfa.

- Newton, I. (1998). *Doğal felsefenin matematiksel ilkeleri* (Çev. A. Yardımlı) İstanbul: İdea.
- Noiriel, G. (1994). Foucault and history: The lessons of a disillusion. *The Journal of Modern History*, Vol. 66, No. 3, 547-568. Erişim: <http://www.jstor.org/stable/2124485>
- Tanaka, S. (2019). *History without chronology*. Lever Press. Erişim: <https://www.jstor.org/stable/10.3998/mpub.11418981>
- Tanaka, S. (2015). Reconceiving pasts in a digital age. *Historiein*, 15 (2), pp. 21-29.
- Tanaka, S. (2012). Pasts in digital age. J. Dougherty & K. Nawrotzki (Eds), *Writing History in a Digital Age*. University of Michigan Press. Erişim: <https://writinghistory.trincoll.edu/revisioning/tanaka-2012-spring/>
- Tanaka, S. (2004). *New Times in Modern Japan*. Princeton: Princeton University. Erişim: <https://www.jstor.org/stable/j.ctt7stft>
- Tanaka, S. (1993). *Japan's Orient: Rendering Pasts into History*. Berkeley: University of California.
- Tekeli, İ. (2019, 6 Mart). *Tarih yazıcılığında sorun alanları*. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Çarşamba Toplantıları-38. İstanbul.
- White, H. (1973). *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University.